

स्वाध्याय प्रबोध-२ महंतलक्षण, निस्पृहलक्षणनाम, निस्पृहशिकवण

योगेश कुलकर्णी E-18/EMS-03
yogeshkulkarni@yahoo.com

प्रश्न १ :

१. महंताचे अक्षर, बोलणे, चालणे कसे असावे

अक्षर सुंदर वाचणे सुंदर | बोलणे सुंदर चालणे सुंदर | भक्ती ज्ञान वैराग्य सुंदर | करून दावी || (११-६-११)
लौकिक जीवनाचा त्याग केलेला पुरुष किंवा समाज सेवेला वाहून घेतलेला यांनी चांगले राहू नये असा प्रघात दिसतो. अस्वच्छ, गालीचछ राहण्यात यातील काही धन्य मानतात. त्याउलट समर्थानी त्यांच्या महंतांना सौंदर्याची कास धरण्यास सांगितले आहे. तुसतेच आचार-विचारच नाहीत तर बोलणे, अक्षर, नेहमीचे वागणे हे प्रेक्षणीय असले पाहिजे. अगदी वैराग्य पण लोभस-आदर्श-सुंदर हवे असा समर्थ आग्रह धरताना दिसतात. त्यामुळे समर्थ वास्तव्याच्या जागा, मठ स्वच्छ-सुशोभित केलेले दिसतात.

२. समर्थाचा स्वतःच्या बोलण्याविषयीचा अभिप्राय

सोपा मंत्र तरी नेमस्त | साधे वोषध गुणवंत | साधे बोलणे सप्रचीत | तैसे माझे || (१४-१-२)
काही बुद्धीवन्ताना उगाच जड बोलण्याची सवय असते. त्यातून त्यांची विद्वत्ता प्रतीत होते असा त्यांचा समज असतो. त्याउलट समर्थांनी सांगितलेला महंत अवघड विषय सोपा करून दाखवण्याची हातोटी बाळगतो. त्यात खरी बुद्धी लागते आणि विषय किती चांगला समजलय ते कळते. साधे सोपे बोलणे, जसे स्वतः समर्थांचे असावयाचे, तसे महंतांचे-निस्पृहाचे असावे.

३. मानवी देह दुर्लभ आहे

दुर्लभ शरीरी दुर्लभ आयुष्य | याचा करू नये नास | दास म्हणे सावकास | विवेक पाहावा || (१८-३-१)
मनुष्य जन्म लाभणे दुर्मिळ आणि भाग्याचे. त्याचे महत्त्व जाणून न घेता अनेक जण वाटेल तसे वागताना दिसतात. आयुष्याची, मिळालेल्या संधीची त्यांना किंमत नसते. स्वतः च्या आणि जमले तर इतरांच्या भल्यासाठी देह – आयुष्य खर्च केले पाहिजे. सारासार विचार करून, सावकाश आयुष्य व्यतीत करावे.

प्रश्न २: प्रभू रामचंद्रांचे गुण दर्शन

ऐसा पुरुष धारणेचा | तोची आधार बहुतांचा | दास म्हणे रघुनाथाचा | गुण घ्यावा || (११-६-११)
‘महंतनामलक्षण’ या समासात समर्थांनी महंत कसा असावा याचे वर्णन केले आहे. त्याचा आचार विचार, वागणे, बोलणे, दूरदृष्टी, स्वभाव, लोकांबरोबरची वागणूक कशी असावी त्याचा आदर्श यात कथन केला आहे. अश्या माणसाचे आदर्श उदाहरण म्हणून प्रभू रामचंद्रांचे नाव समर्थ घेतात. अलीकडच्या काळातील (पण थोडा वेगळा संदर्भ असलेले) उदाहरण म्हणजे शिवाजी महाराज ज्यांचा उल्लेख ‘शिवरायांचे बोलणे कैसे | शिवरायांचे चालणे कैसे | शिवरायांचे सलगी करणे..’ यात येतो.

प्रश्न ३: लोकांचे मनोगत राखण्यासाठी निस्पृहाला पाळावयास लागणारी पत्थ्ये

(या प्रश्नाच्या उत्तरासाठी मला नेमक्या ओव्या मिळाल्या आहेत असे वाटत नाही, तर जवळ जाणार्या ओव्या लिहीत आहे)

येक वेश धरू नये | येक साज करू नये | येक देसी होऊ नये | भ्रमण करावे || (१४-१-१९)

सलगी पडो देऊ नये | प्रतिग्रह होऊ नये | सभेमध्ये बैसो नये | सर्वकाळ || (१४-१-२०)

नित्यनेम सांडू नये | अभ्यास बुडो देऊ नये | परतंत्र होऊ नये | काही केल्या || (१४-१-२२)

काही उपाधी करू नये | केली तरी धरू नये | धरली तरी सापडो नये | उपाधी मधे || (१४-१-३०)

कोणास भर्वसा देऊ नये | जड भिक्षा मागो नये | भिकेसाठी सांगो नये | परंपरा अपुली || (१४-१-५०)

महंत हा लोकांच्या जागृतीसाठी त्यांच्या भल्यासाठी असतो, काम करतो. त्यासाठी त्यात समाजात राहून काम करायचे असते. असे असतानाही त्याचे वर्तन आदर्शवत असणे जरूरीचे आहे. लोकांच्या मतांचा आदर करीत त्यांचे प्रबोधन करायचे आहे. लोकांशी व्यवहारात कोठेही वाईट वर्तन, दुराचार, अश्लील विचार यांना थारा देऊन चालत नाही. एकांताची आवड आणि स्वध्यायासाठी गरज असली तरी त्याचा अतिरेक न करिता समाजजीवन आणि स्वजीवन यांचा त्याने समतोल सांभाळावा असे समर्थ म्हणतात.

स्वाध्याय प्रबोध-२ महंतलक्षण, निस्पृहलक्षणनाम, निस्पृहशिकवण

योगेश कुलकर्णी E-18/EMS-03
yogeshkulkarni@yahoo.com

प्रश्न ४: निस्पृहशिकवण १२-२० ओव्यांचा सारांश

मानवी देहासारखी दुर्लभ गोष्ट वाया घालवू नये या साठी समर्थ 'निस्पृहशिकवण' या समासात मार्गदर्शन करितात. आळस सोडून मनावर सक्तीने साधनेने ताबा मिळवावा. अवगुण सोडून चांगले गुण अंगीकारावे. विविध साहित्याचे पाठांतर व उपयोग करावा. श्रोत्यांच्या कलानुसार कथन-गायन करावे. संगीताचा अभ्यास करावा. चांगले पाठांतर असावे. ग्रंथांचा एकांतामध्ये सखोल अभ्यास करावा. अश्याप्रकारचा सूचना करून समर्थानी personality development - व्यक्तिमत्व विकासाची सूत्रे सांगितली आहेत.

प्रश्न ५: समर्थांच्या सानिध्यातील महंत आणि त्यांचे मठ

1. वेणाबाई : मिरज
2. भीमस्वामी: तंजावर
3. दिवाकरस्वामी: तिसगाव
4. कल्याणस्वामी: डोमगाव
5. भिमाजी: साबापूर

(from Internet: twenty intimate disciples of Ramdas were Uddhav, Kalyan, Rangoba, Akkabai, Veniibai, Satibai, Sahapurkar., Trimbak, Devdas, Mahadev, Musalram, Mauni Gosavi, Bholaram, Anandbhat, Bhikaji, Apa, Dattatraya, Rokadaram, Hanumant, Divakarbhat and Bajipant Sahapurkar. This is the list given by Hanumant. The title Gosavi is generally put after each name, or quite often, Svami. Additional disciples were: Raliganath, Jairam, Dii1kar, Maharudra of Varhad, Balakaram, Sridhar of Ramtek, Bhairav of Gokama, Janardan of Surat, Sivram of 'l'elaligaon, SadaSiva of Raicbur, Raghunath, Anand Mt11ti, Kesbav, Vaman, Bhanjl, Nul'Su, Nirailjan, and a number of Sivaji's officials. Bhimaji of Sabapur was also a disciple, and the records mention the names of at least eighteen female disciples .)